

Світлана Васюта

ДУХОВНІ ПРИНЦИПИ СПРИЙНЯТТЯ ТВОРУ – ОДНА ІЗ ПАРАДИГМ НООСФЕРНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті обґрунтовуються духовні принципи сприйняття художнього твору як вагома складова ноосферної освіти, визначаються найбільш значущі методи, прийоми роботи над текстом у процесі цілісного мислення школяра.

Ключові слова: цілісне мислення (образне, логічне), духовність, якість особистості, художній образ, образон, аналіз твору, методи, прийоми, Галина Малик.

Епоха формування ноосферного суспільства вимагає виховання нової якості мислення, що відповідає загальним законам Духу і пізнання. Основним завданням сучасної освіти є організація процесу становлення особистості, її творчого гармонійного розвитку за допомогою відновлення природних задатків, потенційних можливостей. А це передбачає збереження здатності мозку мислити цілісно (природовідповідно), що ґрунтується на спільності функціонування лівої і правої півкуль із використанням усіх сенсорних каналів. Результатом такої діяльності є чітка орієнтація індивіда в особистому, соціальному і духовному житті. Оскільки ноосферна освіта вбачає духовно-моральний ресурс особистості у виявленні її найвищої сутності – Призначення [15], то перед методикою літератури як педагогічною наукою постає завдання у розробці і застосуванні методів, спрямованих на збереження і розкриття інтегрованого потенціалу учня. Методологічні засади викладання літератури в школі визначають акцентуацію учителя на дотримання принципу природовідповідності в процесі вивчення художнього твору.

Питання формування у школярів цілісного мислення під час сприйняття навчальної інформації є актуальним у дослідженнях психологів та педагогів Н. Маслової, Л. Мазуриної, І. Смоквіної, І. Шваньової, В. Милованової. Загальновизначеними показниками рівня інтелектуального розвитку особистості є навченість (оперування певними навиками), розвиненість (володіння мислительною діяльністю, розумові здібності) і вихованість (нааявність в особистості моральних знань, переконань, вищих цілей та ідеалів). І. Шваньова визначає духовність як вроджену тенденцію людини до самопізнання і слушно наголошує, що, прагнучи до всестороннього розвитку особистості, потрібно пам'ятати про її ієрархічність, присутність духовного начала, домінуючого над усіма іншими її якостями [11]. Якість людини (за Н. Масловою), класифікується на біосферосумісну (гармонійну) та дисгармонійну, і є здатністю до певного виду діяльності в соціумі.

Мета статті – розкрити сутність основних духовних принципів під час вивчення повісті Г. Малик «АбраКадабра» у 5(6) класі. **Завдання:** 1) опрацювати літературу з означеної проблеми (ноосферний психопедагогічний, методичний аспекти); 2) визначити методи, прийоми аналізу в процесі природовідповідного сприйняття художнього тексту.

Оскільки **ключовими поняттями** в концепції ноосферної освіти є поєднання індивідуального й колективного інтелекту і духовності, то універсальними принципами моральності визначено способи гармонійного співвідношення людини із закономірними першопочатками природи, світобудови: Істиною, Добром, Совістю, Вірою, Активною Чесністю, Творчістю, Співчуттям, Любов'ю, Цінністю Життя [8].

Принцип природовідповідності – це відповідність природним процесам, структурам, закономірностям. Методика української літератури (Н. Волошина, Є. Пасічник, Б. Степа-

нишин та ін.) принцип природовідповідності визначає як комплекс ознак (психологічних особливостей) кожного вікового періоду, які впливають на сприйняття та осмислення художнього твору [14, с. 35].

Психопедагогіка вважає підлітковий вік періодом справжньої моральності, оскільки людина керується власними критеріями, що і передбачає високий рівень її мислительної діяльності. Формування характеру і особистісних якостей пов'язане із бажанням підлітка звільнитися від опіки батьків, учителів з метою виявлення свого ставлення до світу, самовираження. Відсутність життєвого досвіду створює для підлітка труднощі, що є ознаками кризи, ключовим моментом якої є вибір ним життєвого шляху. Оскільки перехідний вік передбачає соціологізацію індивіда, то розглядається як етап розвитку особистості. У свою чергу розвиток особистості якраз і потрібно розуміти як еволюцію внутрішнього світу людини, детерміновану якостями психотипу, середовищем і духовністю.

Ноосферна психопедагогіка акцентує увагу на реалізації особистістю чотирьох програм – індивідуальної, соціальної, планетної і всесвітньої [5], розв'язання яких дасть відповідь на запитання: «Хто я і для чого сюди прийшов?». Вища потенційна можливість індивіда на соціальному рівні – це гармонізація високих прагнень особистості і високих спрямувань суспільства. Оскільки у шкільні роки у дітях закладається майбутня модель поведінки, самоідентифікації і самореалізації у соціумі, потрібно розмірковувати про важливість їхнього особистого внеску у загальну справу групи, класу, школи, адже у суспільстві, де панують індивідуальні споживацькі пріоритети, швидкими темпами крокує деградація.

Щоб успішно керувати педагогічним процесом, учитель повинен враховувати можливості дітей, знати закономірності сприймання ними художньої літератури. Глибока осмисленість твору зумовлюється наявністю у читача відповідного життєвого досвіду (почуттєвого, соціального, морального, естетичного), який залежить від інтересів та психічного стану індивіда. Інтерес до художнього твору визначається тим, наскільки твір мистецтва співзвучний думкам і почуттям, якими живе дитина [11, с. 47]. Для учнів молодшого підліткового віку характерним є захоплення пригодницькими оповіданнями, проте невеликий життєвий досвід не дозволяє їм збагнути моральні аспекти твору, оціночні судження про літературних героїв виявляються на основі окремих їхніх учинків [11, 53]. Сприймання молодшими підлітками героя твору на рівні асоціативної ідентифікації (психологічного перевтілення), має позитив у віртуальному переживанні учнями ситуацій, в які потрапляє персонаж. Учні прислуховуються до зовнішнього світу, вважають себе дорослими, про те в них ще не сформована система духовних цінностей. Над нею потрібно працювати по-всакчас з метою набуття екзистенційної визначеності. Суголосні з думкою Г. Токмань, що «завдяки переживанню долі літературного героя як власної, учень не тільки оцінює поведінку уявлюваної особи, а й активно формує власне розуміння добра і зла, краси і потворності, трагічного і комічного, героїзму і сірого повсякдення» [14, с. 52–53].

Повість-сюр Г. Малик «АбраКадабра», що може вивчатися як твір для позакласного читання у 5–7 класах, якраз і відповідає принципу природовідповідності, адже події, що відбуваються у містечку У, ймовірно можуть бути реальними у житті підлітків 12–14 років. Інтереси, моральні принципи, життєвий досвід школярів в основному ідентичні тим, що й у п'ятикласника Васи. Хоча повість і розрахована саме на таку вікову категорію, проте внутрішній світ Денвера, який формується під впливом зовнішнього (сім'ї, «авторитетів», фантомів, тварин, рослин, матеріальних речей тощо), настільки суперечливий, що усвідомити школяреві моральний підтекст досить непросто. Духовні цінності героя наскрізь негативні. А чи вказав автор, які моральні орієнтири мають слугувати рятувальним кругом людині в громаді?

Добираючи шлях аналізу повісті, методи, прийоми учитель готує школярів до сприйняття художнього тексту за допомогою тлумачення жанрової специфіки твору. «Sur» з французької – «на», «над». У літературознавстві префікс сюр- найчастіше поєднується із поняттям реалізм, тобто сюрреалізм (надреалізм). У конкретному випадку йдеться про твір, який за жанровими ознаками має елементи надреального. Події відбуваються у реальному місті, з реальними людьми, у наш час. Навіть поняття епідемія звичне. Фантастичною є тільки хвороба. Якраз вона і є сюр-витвором автора, як і головний персонаж-мутант, на чому слушно акцентує Л. Овдійчук [10].

Вважаємо, що для молодших підлітків найбільш прийнятним є пообразний аналіз твору, через який їм найлегше розкрити складний світ взаємин у суспільстві, визначити і своє місце у ньому, тому подаємо алгоритм дій у процесі роботи над текстом :

1. Прочитайте повість. Поділіться враженнями. Поміркуйте над назвою.
2. Коротко перекажіть зміст твору від 1-ї особи. Зачитайте ключові уривки. Прокоментуйте свій вибір.
3. Визначте головні (другорядні) персонажі. Погрупуйте їх за відповідними категоріями (світ школи, приятелів, тварин, речей, тощо).
4. Здійсніть словесний малюнок головного героя (портрет, анкетні дані, життєва позиція, інтереси, заняття), використовуючи зображально-виразальні засоби.
5. Поясніть вчинки персонажа (ставлення до мами, вчителів, приятелів, світу природи, тварин, і навпаки, їхнє – до Васі-Денвера). Наведіть цитати.
6. Дізнайтеся думки однокласників, батьків, учителів про головного персонажа і твір загалом. Про що ви хотіли б поговорити з героєм? [4, с. 11].

Дотримуючись алгоритмічного порядку виконання дій, послідовного засвоєння знань учнів з метою формування духовних цінностей особистості (Вразливості, Чесності, Доброти, Поваги до Світу, Почуття Міри, Власної Корисності), пропонуємо подачу навчального матеріалу за допомогою створення образону – опорного образу (термін уведений акад. Н. Масловою), наповненого вичерпною інформацією, галографічного знака, в якому охоплена вся сутність навчального матеріалу. Акцентуємо: образон – це евристичний пошук природної аналогії того, що вивчається за якісними, кількісними, відносними ознаками (форма, колір, рух, функція, запах, смак, звук тощо) [1]. Оскільки образон має бути представлений відповідно до фізіологічних особливостей школяра, ми скористалися комп'ютером і віднайшли зображення учня років 12-14, за зовнішнім виглядом – образ «бешкетника», на який умовно наносимо навчальну інформацію. Зауважимо: повість – це унікальна мистецька інформація, що містить перш за все художній мислеобраз, тому має проводитися копітка робота над тестом. Мовленнєво-мисленнєва діяльність учня націлюється на залучення до роботи двох головних півкуль головного мозку, тобто на логічне засвоєння навчального матеріалу за допомогою образної його подачі. Такий процес має чотири етапи: 1) відчуттєво-почуттєвий (активізація усіх каналів сприйняття); 2) символний (згортання почуттєво-логічної інформації); 3) логічний (дискурсивно-логічне осмислення інформації); 4) лінгвістичний (акомодація інформації у свідомості через слово-образ, відпрацьований на 1-3 етапах) [9]. Відповідно до цього, кожна думка учня як результат роботи над текстом має бути підтверджена прикладом (уривком із твору) і нанесена на образон як цитатний знак (слово, словосполучення), або ж бути максимально наближеною за сутністю до тексту.

Приклад зображення образу №1

За твором Галини Малик «Абра & Кадабра»

Як бачимо, результат такої роботи є ефективним. Діяльнішими методами і прийомами стали такі, як актуалізаційна бесіда з метою активізації життєвого досвіду учня на вступному етапі; художнє читання (домашнє цілісне, класне фрагментарне з супровідними завданнями, коментоване) для вторинного сприймання художньої інформації; переказування від першої особи (психічне перевтілювання) з метою переживання внутрішнього світу персонажа; евристична бесіда для поглибленого осмислення художнього твору, метод наочності, щоб залучити всі органи сприймання інформації. Усі ці методи в комплексі спрямовані на розвиток образного та логічного мислення.

Ноосферна психопедагогіка закріплення навчального матеріалу рекомендує здійснювати і на етапі релаксації. Учитель може скористатися методом літературної гри, яка проводиться, як правило, тоді коли учні наближаються до порога втомлюваності. Інтелектуальну гру проводимо, щоб виявити характер відтворювальної і творчої уяви, асоціативного мислення, пам'яті, уваги. Ставимо завдання:

1. Знайдіть образ-асоціонім (виберіть картинку) серед тварин, що нагадує моральне падіння, перетворення Васи-Денвера з людини на нижчу істоту.
2. Відтворіть на малюнку за допомогою знаків (речей, цифр, словообразів), що є в художньому тексті, причину таких змін Васи.
3. Уважно перечитайте текст, домалюйте суттєві тілесні деталі, що вказують на потворність Васи-Денвера. Прокоментуйте зроблене.

НОВИЙ СВІТ ВАСІ-ДЕНВЕРА

«Настав його час»

Світ матеріальний

- «у голові закрутилися мобільники, телефони...»
- «п'ятсот доларів за півгодини
- великі справи...»

Світ духовний

- не відчував радості від раптового багатства;
- ніхто не звернув уваги на новий одяг;
- жахала думка, що потрібно залишити забиту речами кімнату

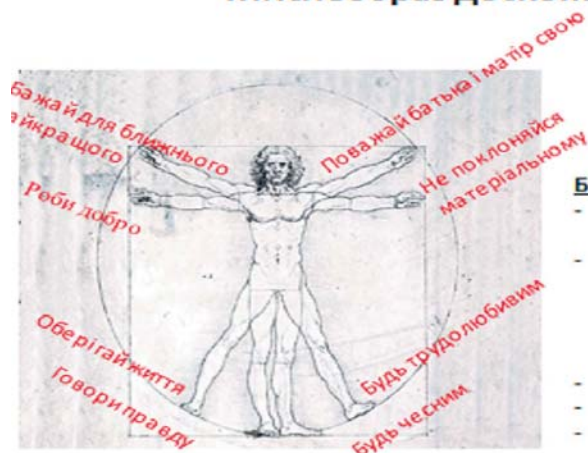

Суть кризи підліткового віку полягає у невідповідності між прагненням до само-реалізації й відсутністю життєвого досвіду, що призводить до проблеми правильного (еволюційного) або ж неправильного (деградуючого) вибору того чи іншого вирішення питання. Як свідчить дійсність, підлітки схильні не зовсім до адекватного, виваженого, усвідомленого, морального і зрілого вибору друзів, занять, соціального статусу, життєвих принципів, цілей, пріоритетів, світогляду, діяльності тощо. Це ми спостерігаємо як у головного персонажа (Васі-Денвера), так і в другорядних героїв, що оточують його. Саме ці «взірці для наслідування» із світу дорослих і впливають на школяра-підлітка, формують його свідомість, бо встановлюють свої досить «успішні» правила життя.

Оскільки ноосферна психопедагогіка ставить за мету закласти у довготривалу пам'ять школяра мислеобраз, яким вона буде користуватися не тільки на уроках, а й у вирішенні життєвих ситуацій, варто у художньому тексті знайти авторську відповідь на запитання: Хто мій персонаж і я? Чому він і я прийшли у цей світ? Яке у Васі-Денвера і у мене призначення?

Метод художньої інтерпретації (можливий у групі, парі з товаришами, батьками, вчителями) ставить за мету: виявити правильне розуміння засвоєного художнього матеріалу, розкрити власну творчість, користуючись знаннями з інших предметів, зокрема із художньої культури, зіставити образи. Як зразок виконання творчої роботи пропонуємо створений учнем «Мислеобраз досконалої людини» за допомогою картини Леонарда да Вінчі «Вітрувіанська людина», що уособлює бездоганну фізичну пропорційність людського тіла, а отже, духовну теж. Учень скористався і Біблією [2, с. 82–84].

Мислеобраз досконалої людини

БОЖІ ЗАПОВІДІ:

- Хай не буде тобі інших богів при Мені!
- Шануй свого батька та матір свою, як наказав був тобі Господь Бог твій, щоб довгі були твої дні, і щоб було тобі добре на землі, яку Господь, Бог твій дає тобі;
- Не вбивай;
- Не кради;
- Не свідчи неправдиво проти ближнього свого!
- І не бажай дому ближнього свого...ані всього що є в ближнього твого.

Наводимо коментар виконаного шестикласником (у парі з батьками) творчого завдання: «Людина – досконале творіння Боже, а дитина тим більше, бо це ангел – чиста душа. Вона повинна відчувати природу, оберегати життя, шанувати батьків, займатися улюбленою справою, те, чого не робив хлопець, а потрібно було б. На мою думку, автор замислив продовження свого художнього твору в пошуках істини у десятих заповідях Біблії. Кожна із них є запереченням негативних рис характеру Васи-зарізяки, вона відповідає на запитання, яким має бути наш внутрішній світ: думки і вчинки. На початку повісті знайомимося із двома образами – людини (учня Васи) і Потвори, яка з'явилася внаслідок «спалювання садових дерев». Таким чином, Г. Малик нам зобразила, що станеться від «дружби між пилюкою і деревами», коли людина знехтує Добром. Вася-Денвер, втрапивши інтерес до навчання, виявивши жорстокість до тварин, непослух до мами, теж став почварою. Він мав можливість вибирати: робити корисне (тлумачити слова між людьми, бо внаслідок епідемії місто розмовляло «абракадабрами») чи корисливе (заробити на цій біді – реалізувати свою мрію мати великі гроші).

Таким чином, моральна свідомість, що обумовлена соціальним середовищем, яке впливає на розвиток особистості у підлітковому віці, зумовлює дотримання чітких вимог у формуванні навчальних умінь і навиків школяра. Художній мислеобраз як навчальний опорний образ, закладений у довготривалу пам'ять учня, – це не механічне запам'ятовування соціальних правил і умовностей, а усвідомлений, пережитий, пізнаний вибір самостійного рішення про те, що є правильним, а що – ні. У пошуку особистістю свого місця і ролі в суспільстві допоміжну роль має виконати взірць для наслідування, ідеал, що втілений у художньому образі, який формує у школяра мислеобраз досконалої, високодуховної людини. Концентруючи увагу на кращих якостях персонажа, учні виховуватимуть їх у собі, досягаючи вершин моральних принципів, поступитися якими стане просто неможливо.

Література

1. Антоненко Н. В. Биоадекватный инструментарий ноосферного образования для устойчивого развития общества [Электронный ресурс] / Н. В. Антоненко. – Режим доступа : <http://gaen-noos.narod.ru/library.htm/>. – Загл. с экрана.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. Івана Огієнка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2009. – 1151 с.
3. Волошина Н. Й. // Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посіб. / за ред. Н. Волошиної. – К., 2002. – 344 с.
4. Васюта С. Схема-алгоритм як ефективний засіб аналізу художнього твору / С. Васюта Українська література в загальноосвітній школі. – 2005. – № 4. – С. 10-14.
5. Зембицкая Н. Л. Семь вершин твоей судьбы [Электронный ресурс] / Н. Л. Зембицкая // Ноосферное образование: сайт – Режим доступа: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=4223964> – Загл. с экрана.
6. Мазурина Л. В. Биоадекватный инструментарий образовательного процесса [Электронный ресурс] / Л. В. Мазурина // Ноосферное образование: сайт. – Режим доступа : http://www.noos-sfera.ru/published/DD/html/scripts/getfolderfile_zoho.php?DL_ID=MjY%3D&ID=418b72ec4f1b9c3f166132b5fce4fef7&DB_KEY=Tk9P/ – Загл. с экрана.
7. Малик Г. Абра&Кадабра : повість-сюр / Галина Малик ; худож. Г. Пономаренко. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2011. – 94 с. : ілюстр.
8. Маслова Н. В. Ноосферное образование: Методология, технология, инструментарий [Электронный ресурс] / Н. В. Маслова. – // Российская академия естественных наук : отделение ноосферное образование : сайт. – Режим доступа : <http://gaen.education.webhost.ru/b-masl3.htm>. – Загл. с экрана.
9. Мельник Т. Художня література в контексті ноосферної освіти [Електронний ресурс] / Тамара Мельник. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/minerva/noospherno.doc>. – Назва з екрана.
10. Овдійчук Л. М. Епідемія «Абракадабри» у містечку У., або «Що було б, якби...» [Електронний ресурс] / Лілія Овдійчук. – Режим доступу : <http://zakarpattia.net.ua/News/99405-Halyna-Malyk.-Abra&Kadabra->
11. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : [навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти] / Євген Андрійович Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
12. Смоквина И. В. Интеграция современных психолого-педагогических методов в профилактике и коррекции психоматических дисбалансов [Электронный ресурс] / И. В. Смоквина // Ноосферное образование : сайт. – Режим доступа: http://www.noos-sfera.ru/published/DD/html/scripts/getfolderfile_zoho.php?DL_ID=MjY%3D&ID=418b72ec4f1b9c3f166132b5fce4fef7&DB_KEY=Tk9P/. – Загл. с экрана.
13. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі : [метод. посіб. для вчителя] / Борис Ількович Степанишин. – К. : Проза, 1995. – 256 с.
14. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в середній школі: підручник / Ганна Леонідівна Токмань. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.
15. Шванева И. Н. Ноосферная психология – новое научное направление [Электронный ресурс] / И. Н. Шванева // Ноосферное образование: сайт – Режим доступа: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=4223964> – Загл. с экрана.

16. Шванева И. Н. Психическое развитие личности в ноосферной психологии [Электронный ресурс] / И. Н. Шванева // Ноосферное образование: сайт – Режим доступа: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=4223964> – Загл. с экрана.

Svitlana Vasiuta

**Spiritual Principles Perception of the Literary Works –
Paradigm of Noospheric Education**

Abstract. In the article is justified spiritual principles of the perception of art works as a powerful component of the noosphere education, identified the most important methods, methods of work on the text in process of schoolchildren holistic thinking.

Keywords: holistic thinking (creative, logical), spirituality, kind of personality, artistic figure, analysis of the literary work, methods, techniques, Galyna Malyk.

Светлана Васюта

**Духовные принципы восприятия произведения –
одна из парадигм ноосферного образования**

Аннотация. В статье обосновываются духовные принципы восприятия художественного произведения как весомая составляющая ноосферного образования, определяются наиболее значимые методы, приемы работы над текстом в процессе целостного мышления школьника.

Ключевые слова: целостное мышление (образное, логическое), духовность, качество личности, художественный образ, образон, анализ произведения, методы, приемы, Галина Мальк.